

Milan Đorđević i Nina Mihaljinac

ka horizontalnosti u umetnosti: predlog jednog modela angažovanja samostalnih vizuelnih umetnika

ULUS-ov projekat „Ka horizontalnosti u umetnosti” iniciran je s idejom da se ispitaju različiti aspekti problema položaja samostalnih vizuelnih umetnika i umetnica u Srbiji. Naš zadatak, kao istraživača koji se bave kulturnom politikom i organizacijom u domenu vizuelnih umetnosti, bio je da u dijalogu sa javnošću i članovima i članicama ULUS-a i SULUV-a damo predlog za ostvarenje društveno-emancipatorske misije umetničke prakse i unapređenje društvenog statusa umetnika i umetnica, i to kroz osmišljavanje konkretnog održivog modela njihovog angažovanja.

društveni status samostalnih umetnika u uslovima neslobode

Pošli smo od stava da istinsko rešenje za povoljan razvoj društvenog statusa umetnika ne leži u reformama postojećeg sistema i novim instrumentima kulturne politike koji bi se mogli odmah primeniti u praksi nego u promeni celokupnog oblika društveno-ekonomskog organizovanja. U okolnostima nedemokratskog sistema odlučivanja, profitno orijentisanog delovanja i privatizacije, eksploatacije ljudi i prirodnih resursa, medijske kontrole, primene strategija zastrašivanja – nema slobode, a bez slobodnih ljudi, nema slobodnih umetnika. Zato je *horizontalnost donošenja odluka*, kao alternativna vrednost postojećem centralizovanom i hijerarhijski organizovanom društvu, inspirisala naš predlog jednog mogućeg modela za unapređenje društvene pozicije umetnika i umetnica, ali on nikako ne predstavlja gotovo ili jedino

(1) Model je inspirisan praksom jugoslovenskog samoupravljanja i radom samoupravnih interesnih zajednica u kulturi. Međutim, ključni element tog sistema – raspolaganje društvenom svojinom, nije predviđen u novom predlogu (ili ga nije moguće prevideti?!), što upravo otvara brojne probleme (i prilikom definisanja i u potencijalnoj primeni).

(2) S. Majstorović, *Kultura i demokratija*, Beograd, Prosveta, 1978, str. 227.

(3) U pojedinim zemljama, poput Velike Britanije, prisutan je i paradržavni, koji podrazumeva prenos moći donošenja odluka na nezavisno ekspertska tela poput umetničkog saveta, saveta za kulturu, i sl.

(4) S. Majstorović, *Isto*, str. 223.

(5) Slaba posećenost ustanova kulture i nizak nivo kulturne participacije prepoznat je kao jedan od glavnih problema sistema kulture u celoj Evropi (zbog čega je razvoj publike ključan prioritet EU programa za kulturu).

rešenje niti je sveobuhvatan i bez određenih slabosti. Ključno je, ipak, da naglašava da je suštinski razvoj umetnosti i društvenog statusa umetnika moguć jedino ukoliko bi se uspostavio novi sistem horizontalnog društvenog organizovanja i razvijala odgovarajuća samoupravna praksa u kulturi, zasnovana na principu direktnog odlučivanja. (1) Utemeljenje predloženog modela je u „shvatanju koje odbija da položaj umetnosti u društvu, umetničke slobode i društvene funkcije umetnosti posmatra samo iz ugla umetnosti i njenih problema, nego u sadržaju ukupnih društvenih odnosa i položaja i sloboda najširih slojeva”. (2) Ukoliko bi predloženi model bio primenjen – trebalo bi da služi kao prostor za eksperiment i promenu razmišljanja o aktuelnom stanju društvenih odnosa i svakako bi se moralo dugoročno i sistemski raditi na njegovom unapređenju.

status umetnika u različitim kulturnim sistemima

Prema teoriji kulturne politike, u svetu dominiraju dva modela kulturne politike: državni (3) i liberalni (Đukić, 2011; Dragičević Šešić, Stojković, 2010). Pojednostavljeno rečeno, u državnim modelima, tipičnim za evropske zemlje, i u idealnim okolnostima, umetnici su zbrinuti platama, stipendijama, penzijama i drugim oblicima direktnih subvencija, ali s druge strane, zavise od malog kruga donosilaca odluka, najčešće političara i politički podobnih stručnjaka u kulturi, uživajući privilegovan status u odnosu na ostale društvene profesije. U borbi za javna sredstva i društvene povlastice, umetnici ulaze u takmičarski odnos i međusobno i s drugim profesijama. Kao što i Majstorović primećuje: „u politici korporativnih pritisaka na državu i u nastojanju da obezbede svoje interese, profesije se međusobno takmiče i konkurišu jedna drugoj za razumevanje i naklonost države, iako su im, kao u slučaju raznih umetničkih grana, interesi isti. Isto tako kao što su u suštini i sa interesima najširih slojeva, ali se u etatičkim odnosima one razdvajaju ili čak međusobno suprotstavljaju”. (4) Privilegovana pozicija umetnika zbrinutim državnim potporom takođe dovodi do otuđenja od publike, što se pokazalo kao jedan od ključnih problema i u ekonomski najrazvijenijim evropskim državama. (5) U liberalnom modelu kulturne politike koji je karakterističan za bogatije zemlje poput SAD, iako

donekle pošteđeni političkog uticaja, umetnici zavise od volje i interesa privatnih lica, tržišnog uspeha, i deluju u uslovima prekarog rada ili od tzv. *drugog posla* (često izvan umetničke sfere).

Međutim, zbog globalnog širenja neoliberalnih politika, ekonomske podele sveta i sprege korporativnog sektora i države, kultura se u većini svetskih zemalja sve više prepušta tržištu, pa čak i u onim državama s tradicijom patronističkog odnosa prema kulturi, tako da je „čist” državni model kulturne politike sve manje zastupljen. Prelazni, tranzicioni model kulturne politike – prisutan u Srbiji – kombinuje elemente državnog i liberalnog tako da umetnike pogađa čitav spektar problema – od zavisnosti od političkog uticaja do prekarne uslova rada. Ta situacija je i povod da se pokrene projekat „Ka horizontalnosti u umetnosti” čiji je cilj da se predlože rešenja za prepoznate probleme.

predlog novog modela za angažovanje samostalnih umetnika

Budući da se na istinskom unapređenju društvenog statusa umetnika i umetnica može raditi jedino u direktnom dijalogu s najširim slojevima društva (lokalnim zajednicama) i kroz pristup razvoju kulture *odozdo*, model angažovanja umetnika i umetnica koji predlažemo vezan je za funkcionisanje mesne zajednice, kao osnovne jedinice lokalne samouprave koja je prepoznata zakonom Republike Srbije. (6) Osnov za njihovo angažovanje u predloženom modelu je stipendija za realizaciju različitih kulturnoumetničkih projekata koje je mesna zajednica u dijalogu s lokalnim društvenim i kulturnim organizacijama prepoznala da su u zajedničkom interesu. Kroz dogovor i delovanje interesnih strana (mesna zajednica, javne ustanove i organizacije civilnog društva poput škola, domovi za zdravstvenu negu i socijalnu zaštitu, udruženja penzionera, klubovi i slično, kulturne organizacije i umetnici) organizovao bi se angažman umetnika i umetnica, a lokalna samouprava imala bi obavezu finansijske nadoknade njihovog angažovanja tako što bi mesnoj zajednici prenosila sredstva da njima autonomno raspolaze. Ovu ideju ćemo obrazložiti u odnosu na nekoliko elemenata koji čine uslov za primenu modela u praksi, a to su: 1) finansiranje; 2) sistem donošenja

(6) Zakon o lokalnoj samoupravi („Sl. glasnik RS”, br. 129/2007, 83/2014 - dr. zakon, 101/2016 - dr. zakon i 47/2018)

odluka; 3) pravna regulacija odnosa s umetnikom; i 4) društveni značaj i dugoročni učinak implementacije modela.

1. finansiranje

● kojim novcem bi se finansirala stipendija samostalnih umetnika?

Zbog potrebe da se zaštiti društveno-kritički potencijal umetnosti, novac koji se koristi za angažovanje umetnika i umetnica treba da bude raspoređen iz javnih sredstava lokalne samouprave i stavljen na autonomno raspolaganje mesnoj zajednici. Najlogičnije je da se taj novac opredeli iz budžeta za kulturu lokalne samouprave ili iz budžeta koji se formira kroz prikupljanje sredstava ostvarenih po osnovu poreza (porez na imovinu, sredstva prikupljena po osnovu odlaganja krivičnog gonjenja i dr.). Sličan model je kod nas nedavno testiran u praksi, a reč je o inicijativi grada Šapca koji je primenio i afirmisao postupak „direktnog odlučivanja o predlozima projekata mesnih zajednica kao *sui generis* modalitet participativnog budžetiranja i učešća građana u odlučivanju”. (7) Mesna zajednica takođe može da formira fond za kulturu, za koji bi konkurisala kod drugih finansijera i donatora (ministarstva, različite fondacije, pojedinci, samodoprinosi lokalnog stanovništva), ali isključivo za dodatna sredstva i druge inicijative u kulturi. Bila bi moguća i druga rešenja – na primer uvođenje dodatnih poreza na određene aktivnosti privrednih subjekata koji bi se slivali u formirani fond.

● kolika sredstva treba izdvojiti i koji resursi su na raspolaganju umetniku?

Minimalna potrebna sredstva za stipendiju uključuju iznos prosečne plate u Srbiji (8), kojima bi angažovani umetnik ili umetnica bili plaćeni na period od četiri godine. Takođe bi trebalo opredeliti i sredstva neophodna za realizaciju kulturnometničke akcije. Za realizaciju kulturnometničke akcije, umetniku ili umetnici treba staviti na raspolaganje što više javnih resursa, na primer, resurse javnih ustanova kulture (prostor, tehnika, arhivi), prostor mesne zajednice, otvoreni javni prostor itd.

2. sistem donošenja odluka

● kako se postiže dogovor i gde se dijalog odvija?

Mesna zajednica bi trebalo da formira novo stalno radno telo – odbor mesne zajednice za kulturna pitanja koji bi uključio predstavnike svih grupa zainteresovanih strana, pri čemu bi procentualno najveći broj trebalo da imaju stanovnici mesta. Bilo bi poželjno da strukturu odbora čine stanovnici mesta – članovi mesne zajednice, predstavnici školskih institucija, institucija socijalne i zdravstvene zaštite, predstavnici organizacija civilnog društva (omladinske organizacije, udruženja penzionera, itd.) i predstavnici ustanova kulture.

Idealno jednom godišnje, odbor bi raspisivao pozive za realizaciju kulturnometničkih aktivnosti, gde bi bili navedeni uslovi angažovanja umetnika (trajanje, iznos stipendije, itd.), kao i konkretne potrebe i prioriteta (npr. rad s decom, ugroženim grupama, animacija određenog devastiranog javnog prostora). Definisane poziva treba da bude organizovano kroz seriju javnih sednica organizovanih u mesnoj zajednici s ciljem diskutovanja o potrebama, problemima i pravcima strateškog razvoja lokalne zajednice, kao i definisanja kriterijuma za vrednovanje predloga kulturnometničkih inicijativa.

Prijavu na poziv podnosili bi umetnici (koji su poželjno do tada učestvovali u javnim raspravama i upoznali se s potrebama lokalne zajednice). Potom bi mesna zajednica stavila pristigle predloge projekata na glasanje. (9)

3. pravna regulacija odnosa s umetnikom

● kakva se vrsta ugovora potpisuje s umetnikom/ umetnicima?

S umetnicima bi se potpisivao ugovor o stipendiranju na četiri godine (na primer, po principu angažovanja stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja). (10) Postavlja se i mnogo veće i ozbiljnije pitanje – šta bi se sa stipendiranim umetnikom ili umetnicom dogodilo u slučaju sprečenosti za rad (trudnoća, bolovanje, i sl.). Ta situacija bi trebalo da bude povoljno rešena posebnim zakonom koji se odnosi na

(9) Na primer, u Šapcu je posebnim pravilnicima predviđeno investiranje sredstava u projekte o kojima odlučuju građani glasanjem u postupku direktnog odlučivanja, tako da pravo da glasaju o predlozima projekata imaju svi građani mesne zajednice koji su se upisali u spisak učesnika, a pravo da predlažu projekte imaju saveti mesnih zajednica i grupe od najmanje 5% građana mesne zajednice koji su izmirili svoju poresku obavezu.

(10) Videti: <http://www.mpn.gov.rs/stipendije-za-studente-doktorskih-akademskih-studija/>

(7) Skupština grada Šapca je 14. 6. 2017. godine donošenjem Odluke o pravu mesnih zajednica na prenos sredstava od poreza na imovinu fizičkih lica i načinu korišćenja ovih i drugih sredstava, definisala način utvrđivanja visine iznosa tih sredstava i način njihovog korišćenja, sa ciljem ostvarivanja pravne sigurnosti i ravnopravnosti mesnih zajednica, kao i uključivanja građana u procese odlučivanja u gradu.

(8) Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku, prosečna zarada (bruto) obračunata za februar 2021. godine iznosila je 85.864 dinara, dok je prosečna zarada bez poreza i doprinosa (neto) iznosila 62.280 dinara. Umetnicima su kroz status samostalnog umetnika obezbeđeni doprinosi za iznos minimalne plate koje prema izmenama i dopunama Zakona o kulturi od 2021. godine lokalne samouprave imaju obavezu da redovno izmiruju.

status samostalnih umetnika, na primer po ugledu na nekadašnji Zakon o samostalnom obavljanju umetničke i druge delatnosti koji je bio na snazi do 2006. godine. Iako je reč o kratkoročnom rešenju angažovanja umetnika, stipendija kao instrument finansiranja predložena je umesto ugovora o stalnom radnom zaposlenju da se ne bi ugrozio status samostalnog umetnika. To je kompromisno rešenje na kome bi se dalje moglo raditi.

● koje umetnike treba angažovati?

Da bi se pomogla decentralizacija i osnaživanje lokalnih umetničkih praksi, trebalo bi angažovati samostalne umetnike s prebivalištem na teritoriji mesne zajednice.

Broj angažovanih umetnika (kao i učestalost raspisivanja konkursa) zavisio bi od raspoloživih sredstava mesne zajednice.

● koji su primeri angažovanja umetnika?

- a) Umetnik ili umetnica mogu biti angažovani za produkciju umetničkih radova koji bi bili izloženi u javnom (otvorenom ili zatvorenom) prostoru. (U ovom slučaju, sredstva za produkciju radova mogu biti nabavljena kroz Konkurs za finansiranje umetničkih dela iz oblasti vizuelnih umetnosti.)
- b) Umetnik ili umetnica mogu da se priključe radu javnih ustanova koje deluju u domenu zdravstvene zaštite i nege (domovi zdravlja, domovi starih lica i sl.), gde bi organizovali programe za korisnike ovih ustanova. Umetnik bi mogao da ovakve programe (art terapija i drugi vidovi kreativnih, stvaralačkih i animacionih aktivnosti, i dr.) organizuje i u okviru različitih udruženja građana koja imaju nadležnost da se bave određenom društveno ugroženom grupom (npr. udruženje slabovidih, lica sa invaliditetom itd.).
- c) Samostalni umetnik može biti angažovan kao izvođač i medijator koji radi s lokalnim stanovništvom u okviru većih infrastrukturnih projekata grada/opštine/mesne zajednice. Primer za ovo angažovanje su poslovi poput razvoja ideja za uređenje javnih površina i zgrada, gde bi umetnik radio u većem timu sa arhitektama, građevinarima i drugim nadležnim

licima kao posrednik između lokalnog stanovništva i stručnjaka. Participativnim modelom (*community art model*) koji je u mnogim zapadnim zemljama već uveliko razvijen, omogućilo bi se veće učešće stanovništva u poslovima oblikovanja javnog prostora i aktivniji odnos lokalne zajednice prema projektima koje mesna zajednica označi kao važne za razvoj grada.

- d) Samostalni umetnici bi mogli da rade na animaciji lokalne kulturne produkcije (izvan polja vizuelnih umetnosti: biblioteka, pozorište, arhiv) ili baštine (spomenici, memorijalna mesta), radom na razvoju novih programa (npr. u okviru pozorišta realizuje vizuelne umetničke projekte koji prate repertoar ili može biti angažovan kao umetnik-istraživač u istraživanjima koje sprovode ustanove, da kroz svoj umetnički rad čini vidljivim postojeće programe/projekte/aktivnosti itd.).

4. društveni značaj i dugoročni učinak implementacije modela

● koji je značaj i mogući dugoročni učinak primene predloženog modela?

Može se reći da je neposredno odlučivanje o svim zajedničkim pitanjima i pitanjima zadovoljenja kulturnih potreba lokalne zajednice najvažniji učinak primene ovog modela.

Druga značajna komponenta modela odnosi se na proširenje polja i definicije kulture i osnaživanje ljudi i zajednica da praktikuju svoje pravo na kulturu (što predstavlja uslov za razvoj slobodnog društva). Uključivanjem umetnosti u život lokalnih zajednica – unapređuje se mesto i funkcija umetnosti u širem društvenom kontekstu i daje podrška društvenom delovanju samostalnih umetnika.

Potom, za umetnike je važno da se otvara nova mogućnost za radno angažovanje, što im pomaže da donekle izađu iz socijalno i ekonomski nesigurne pozicije (jer postojeći sistem gura umetnika u individualne prakse i na tržište).

Uslov da se u mesnoj zajednici angažuju umetnici s prebivalištem u toj zajednici osmišljen je da bi se pomoglo: a) angažovanju lokalnih

umetnika i b) razvoju mobilnosti i decentralizacije. Umetnici iz centara mogli bi da promene mesto prebivališta ukoliko bi njihovi predlozi bili podržani na otvorenim pozivima.

● **koja bi bila uloga udruženja likovnih umetnika srbije u primeni predloženog modela?**

Uloga ULUS-a u primeni ovog modela se najpre ogleda u predselekciji umetnika kroz dodeljivanje statusa samostalnog umetnika (Statusna komisija dodeljuje status na osnovu posebnog pravilnika za procenu rada umetnika), kao i vođenju evidencije o broju umetnika u odnosu na mesto prebivališta. Potom, ULUS bi mogao da radi na:

- Promovisanju modela u lokalnim samoupravama i zagovaranju njegove primene;
- Informisanju mesnih zajednica o drugim potencijalnim izvorima finansiranja;
- Edukaciji predstavnika mesnih zajednica i drugih interesnih grupa na temu društvene uloge umetnosti;
- Edukaciji umetnika za rad u lokalnoj zajednici;
- Monitoringu, evaluaciji i davanju preporuka za unapređenje predloženog modela i statusa samostalnih umetnika.

Kroz navedene načine ULUS bi jačao svoju ulogu medijatora između umetnika i društva, te dugoročno uticao da umetnici prepoznaju značaj Udruženja kao posrednika u ostvarivanju svojih radnih prava.

šta dalje? - zaključna napomena

Iako smo u promišljanju ovog modela nastojali da rešimo osnovne probleme angažovanja umetnika kao društvenog delatnika, njegova puna definicija se može razraditi tek kroz iskustvo implementacije u praksi – i to jer je neophodno da se usavršava kroz neposrednu razmenu umetnika i društva, gde bi svaka mesna zajednica prilagodila predložene ideje svojim potrebama. Značajno je spomenuti i da je prilikom razrade modela bilo pokušaja da se on uvede u praksu u Šapcu i na beogradskoj opštini Savski venac, za šta će se ULUS i u narednom periodu zalagati.

